

КОРЕКЦІЙНО-РОЗВИВАЛЬНА ПРОГРАМА ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ДЕТЕРМІНАНТ КРЕАТИВНОСТІ В УМОВАХ СПЕЦІАЛЬНИХ ОСВІТНІХ ЗАКЛАДІВ

CORRECTIVE AND DEVELOPMENTAL PROGRAM FOR THE FORMATION OF PSYCHOLOGICAL DETERMINANTS OF CREATIVITY IN THE CONDITIONS OF SPECIAL EDUCATIONAL INSTITUTIONS

У статті представлено програму корекційно-розвивальних занять з формування психологічних детермінант креативності в підлітків з порушенням розумового розвитку в спеціальних освітніх закладах. Основні завдання, які реалізовувалися під час застосування програми розвитку, були: розкриття творчого потенціалу підлітків із порушенням розумового розвитку, розвиток комунікації, вміння працювати в команді, подальший розвиток мовлення, зниження тривожності та розвиток креативного мислення.

Зазначено засоби та методи корекції креативних детермінант в умовах закладів спеціальної освіти під час впровадження корекційних занять, які доречно проводити поетапно для формування креативності. Визначено критерії сформованості детермінант креативності на початковому етапі дослідження.

Результати. Наведено методики, тренінгові вправи для формування детермінант креативності, в результаті чого відбулося зниження тривожності, підвищення рівня детермінант креативності. Статистично доведено, що в результаті застосування корекційно-розвивальної програми підвищився рівень сформованості креативності підлітків із порушенням інтелекту, а тривожність значно знизилася, підвищився рівень волевої саморегуляції та її складників, дивергентного мислення, змінилася поведінка підлітків у процесі застосування корекційних вправ, але зміни відбувалися повільно, що було зумовлено недостатньою сформованістю причинно-наслідкових зв'язків та порушеннями креативного мислення, притаманного підліткам із порушенням інтелектуальним розвитком.

Висновки. Результати порівняльної діагностики доводять ефективність використання програми корекційно-розвивальних занять з формування психологічних детермінант креативності підлітків з порушенням інтелекту в умовах спеціальних закладів освіти. Окреслено перспективи подальшого наукового дослідження з формування креативності підлітків старшого шкільного віку з порушенням інтелекту.

Ключові слова: підлітки з порушенням інтелекту, творче спрямування розвитку, корекційно-розвивальні заняття.

The article presents a program of corrective and developmental classes for the formation of psychological determinants of creativity in adolescents with intellectual disabilities in special educational institutions. The main tasks that were implemented during the application of the development program were: revealing the creative potential of adolescents with intellectual disabilities, development of communication, ability to work in a team, further development of speech, reduction of anxiety and development of creative thinking.

The means and methods of correction of creative determinants in the conditions of special education institutions during the implementation of corrective classes, which should be carried out in stages for the formation of creativity, are indicated. The criteria for the formation of determinants of creativity at the initial stage of the research are defined.

The results. Techniques and training exercises for the formation of determinants of creativity are presented, as a result of which there was a decrease in anxiety and an increase in the level of determinants of creativity.

It has been statistically proven that as a result of the application of the corrective and developmental program, the level of creativity of adolescents with impaired intelligence increased, and anxiety decreased significantly, the level of volitional self-regulation and its components, divergent thinking increased, the behavior of adolescents changed during the application of corrective exercises, but the changes occurred slowly, which was due to insufficient formation of cause-and-effect relationships and violations of creative thinking inherent in adolescents with impaired intellectual development.

Conclusions. The results of comparative diagnostics prove the effectiveness of using a program of corrective and developmental classes for the formation of psychological determinants of creativity of adolescents with impaired intelligence in the conditions of special educational institutions. The prospects of further scientific research on the formation of creativity of teenagers with impaired intelligence of high school age are outlined.

Key words: teenagers with impaired intelligence, creative direction of development, corrective and developmental classes.

УДК 159.9.072

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2025.69.1.18>

Галацан Г.Ю.

аспірантка

Херсонський державний університет

Вступ. Питання, що стосуються вивчення творчості та сформованості креативності осіб з інтелектуальними порушеннями, не втрачають свою актуальність уже багато років. Дослідниками здійснювалися спроби встановити взаємозв'язки між інтелектом та спроможністю дітей до творчості. Креативність визначається здатністю до творчості та являє собою відносно стійку характеристику осо-

бистості. Багатьох дослідників цікавлять сутнісні механізми природи творчих здібностей [3; 4]. Вважалося, що рівень креативності корелює з рівнем інтелекту, але отримані згодом дані були спростовані дослідженнями, які свідчили про те, що надто високий інтелект, навпаки, перешкоджає креативності й лише середній або дещо вищий за середній рівень інтелекту формує творчу складову частину [5].

З огляду на ці дані можна стверджувати, що діти з порушеним інтелектом мають здатність до креативності та творчості.

Порушення розумового розвитку є стійким та незворотнім порушенням пізнавальної діяльності, що зумовлено органічним ураженням центральної нервової системи [6]. Водночас діти з порушенням інтелекту мають можливості щодо формування креативності, яку можна розвивати не лише під час освітнього процесу, але й у позаурочний час. Позаурочна діяльність забезпечує свободу вибору творчості, виступає мотиватором та є засобом самовираження, що є особливо важливим у підлітковому віці. Творчі здібності властиві кожній людині, й завдання спеціальних шкіл полягає у здатності виявити та розвинути їх. Розвивати креативність дітей з порушеним інтелектом значно важче, ніж у дітей з нормотиповим розвитком з причини їх слабкої активності, недостатньо розвинутої волевої сфери, надмірної тривожності, слабкої пам'яті та нестійкої уваги. Водночас суспільству потрібні креативні особистості, в тому числі й серед осіб з порушеним інтелектом.

Проблема креативності висвітлювалася багатьма вченими, серед яких Г. Айзенк, Д. Векслер, Дж. Гілфорд, А. Маслоу, З. Фройд, В. Роменець, Р. Стернберг, В. Моляко, О. Потєбня, С. Максименко, В. Клименко та ін. На їхню думку, креативність – це здібність людини до втілення принципово нових ідей або створення нових продуктів [7].

Далеко не всі здатні бачити проблему там, де її бачать креативні особи, не всі вмюють бачити узагальнено, не всі можуть переносити вже набутий досвід і навички на розв'язання певних задач, не всі мають гнучке мислення, не всі можуть пропонувати нові ідеї, не всі мають творчу уяву та вибирають альтернативне вирішення проблеми.

Відомий психолог Л. Виготський багато своїх досліджень присвятив проблемам репродуктивної та творчої діяльності, вважаючи, що креативність є постійним супутником розвитку дитини [9]. Але до підліткового віку зменшується кількість дітей, які проявляли креативність у молодшому шкільному віці, що зумовлено сенситивністю підліткового періоду. Водночас у цей період з'являється здатність до створення образних елементів і власних суджень, розвинута вербалізація та мисленнєві процеси, що сприяє розвитку фантазії, уяви, прагнення до самостійності. Важливого значення набуває соціальне середовище, де підліток може реалізувати свої креативні можливості. Усі ці складники потребують більш глибокого осмислення та розвитку з метою виховання творчої особистості [1; 8].

Таким чином, виникає необхідність створення корекційно-розвиткової програми, яка дозволить сформувати ще не розкритий потенціал підлітків із порушеним розумовим розвитком та розвинути скриті потенційні можливості дітей цієї категорії [2].

Створення програми супроводу з метою формування рис креативності підлітків з порушенням розумового розвитку повинно враховувати систем-

ність підходу, що передбачає діагностику та корекцію всього психічного розвитку, дасть можливість сформувати всі складники психічного розвитку, розвинути мислення, бачення прекрасного, підвищити мотивацію до пізнання навколишнього світу, зміцнити пам'ять і зменшити емоційну напругу, а також сформувати особистісні якості: відповідальність, образність, відкритість до змін, самостійність, уміння долати труднощі.

Мета статті – обґрунтувати та висвітлити доцільність використання корекційно-розвивальної програми для формування психологічних детермінант креативності в підлітків з інтелектуальними порушеннями.

Методологію дослідження становлять: теорія соціального розвитку особистості (Л. Виготський, С. Максименко та ін.); теорія інтелекту та розвитку творчості (В. Моляко, С. Бабяк, В. Москалець, Finke et al., Stevenson та ін.); теорія креативності дітей з порушеним розвитком різних вікових категорій (Л. Дідковська, Є. Гергель, Руссо, Petra et al.).

Методи дослідження: теоретичні – аналіз та узагальнення теоретичних даних з метою визначення стану розробленості проблеми і перспективних напрямів її розв'язання; емпіричні – спостереження, бесіди, формувальний експеримент з метою отримання даних щодо стану сформованості психологічних детермінант креативності в підлітків з порушеним розумовим розвитком, який включав методи дослідження креативного мислення. Методи оброблення отриманих результатів здійснювалися за допомогою Т-критерію Стьюдента для порівняльного аналізу, за допомогою кореляційного та факторного аналізу.

Результати та дискусії.

Основна мета корекційно-розвивальної програми – сформувати психологічні детермінанти креативності шляхом запровадження тренінгів та занять, які дозволять розкрити творчий потенціал учнів, розвивати комунікацію, вміння працювати в команді, мовлення, знизити емоційну тривожність та розвинути креативне мислення.

Після проведеного діагностичного етапу дослідження було з'ясовано, що стан сформованості креативності в більшості підлітків знаходиться на низькому та середньому рівні й вимагає подальшого розвитку та мотивації.

Дослідження проводилося впродовж 2018–2021 навчальних років. Базами дослідження були Калінінська школа-інтернат I–II ступенів; навчально-методичний комплекс № 48 Херсонської міської ради та спеціальна загальноосвітня школа № 1 Херсонської міської ради.

У дослідженні взяла участь 172 підлітка (97 хлопців та 75 дівчат) з інтелектуальними порушеннями легкого ступеня (F70 за МК – 11) віком 13–15 років.

Після проведеного діагностичного етапу та отримання первинних діагностичних даних необхідно було провести підлітків через формувальний експеримент (табл. 1).

Таблиця 1

Рівні сформованості детермінант креативності в підлітків з порушенням розумового розвитку

Рівні сформованості креативності	Контингент					
	Дівчата %			Хлопці %		
	13 років n=23	14 років n=27	15 років n=25	13 років n=32	14 років n=36	15 років n=29
Високий					16,67	
Середній	21,74	51,85	36	34,37	61,11	58,62
Низький	78,26	48,15	64	65,63	22,22	41,38

На діагностичному етапі дослідження в групі дівчат не виявлено високого рівня сформованості креативності, в усіх вікових групах переважає низький рівень. Категорія хлопців, особливо 14 років, відрізнялася наявністю всіх трьох рівнів сформованості креативності, в цій групі переважав середній рівень, тоді як низький рівень був найнижчим серед усіх досліджуваних респондентів.

У групах дівчат на початку дослідження переважав низький рівень сформованості креативності, особливо в 13-річній віковій групі. Найбільш високими показниками відрізнялася група 14-річних дівчат із середнім рівнем сформованості креативності.

Формувальний експеримент складався з декількох етапів. На початку було проведено групові заняття і виділено рівні сформованості детермінант креативності: високий, середній та низький.

Другий етап дослідження включав 10 групових занять по 45 хвилин один раз на тиждень із такою тематикою: «Приймаю рішення», «Ризик у творчості», «Слухаємо природу», «Шлях до мети», «Наші вчинки», «Йдемо в гості», «Фото на пам'ять», «Рішучість», «Критика», «Стійкість». У завданнях надавався інструктаж щодо їх виконання, а після виконання здійснювався аналіз вправи та розбір напрацьованих (якщо вони були) деталей. Поряд із такими заняттями проводилися тренінгові вправи, які дозволяли підліткам проявляти свою креативність. Було запропоновано теми тренінгів (прикладі):

1. «Світ довкола мене» – основна мета – побачити навколишнє середовище з креативної точки зору, вибрати незвичайне серед звичайного;

2. «Мій найкращий друг» – основна мета – виділити і схарактеризувати ті риси, які найбільш при-

ваблюють і приносять задоволення під час спілкування з другом;

3. «Мої асоціації» – основна мета – формування нового бачення серед звичайних подій, розвиток фантазії та уявлень;

4. «Очима чарівника» – основна мета – розвиток фантазії, нових асоціацій, програмування, рефлексії, соціально-позитивної спрямованості;

5. «Малюємо креативність» – основна мета – неординарність сприйняття, здатність використовувати часто несумісну інформацію, нестандартне креативне мислення, що виходить за межі загальноприйнятих стереотипів.

Під час застосування програми використовували чіткі вказівки з одного боку та враховували нестандартні прояви креативності, які виходили за межі інструкції з другого боку. Рівень сформованості креативності в процесі застосування програми змінився, але не в усіх групах набув високого рівня, хоча зміни були значними ($p \leq 0,05$) (табл. 2).

З таблиці 2 видно підвищення рівня сформованості креативності до 81,48% у дівчат 14 років. Вони проявляли бажання виділитися, стали більш розкутими, в них з'явилися риси відчуття прекрасного, малюнки та поробки набули більшої оригінальності, зникло відчуття невдоволеності собою, з'явилося бажання виділитися серед однолітків.

У групі хлопців цієї ж вікової категорії показники були ще вищими, і сформованість креативності проявлялася в самодостатності, призначеності, бажанні представити свою роботу з найкращого боку, прагненні до ризику та бажанні виділитися серед однолітків. Показник високого рівня в даній віковій групі зріс до 30,56%, а в групі 15-річних хлопців з'явився показник високого рівня сформованості (3,4%), який не фіксувався на початку дослідження.

Таблиця 2

Рівні сформованості детермінант креативності в підлітків з порушенням розумового розвитку в процесі застосування корекційно-розвивальної програми

Рівні сформованості креативності	Контингент					
	Дівчата (%)			Хлопці (%)		
	13 років n=23	14 років n=27	15 років n=25	13 років n=32	14 років n=36	15 років n=29
Високий				–	30,56	3,4
Середній	39,13	81,48	60	53,13	52,78	65,52
Низький	60,87	18,52	40	46,88	16,67	31,03

У процесі застосування програми відзначено відсоткове підвищення рівня креативності в усіх гендерних групах, зменшився відсоток підлітків з низьким рівнем креативності й достатньо підвищився середній рівень у всіх вікових групах, причому переважали результати у хлопців 14 та 15 років.

Стан сформованості креативності залежить від стану розвитку емоційно-вольової сфери, яка безпосередньо впливає на розвиток творчого процесу. Зважаючи на нестійкість емоційної сфери в підлітковому віці дітей з порушеним розумовим розвитком і підвищену тривожність, за методикою Ч.Д. Спілбергера було досліджено стан емоційної сфери на початку дослідження та після застосування корекційно-розвивальної програми.

У всіх без винятку групах респондентів відбулися позитивні зміни, що вказували на зниження як особистісної, так і ситуативної тривожності. Зміни рівня тривожності представлено в таблиці 3.

Дані таблиці 3 свідчать про високий рівень тривожності в підлітків 14 років, які представили високий рівень сформованості стану креативності, й це потребує формування почуття впевненості та успіху для високих творчих досягнень.

Низький рівень ситуативної тривожності було зафіксовано лише в одній дівчині 15 років після застосування корекційно-розвивальної програми, а решта респондентів виявили зниження як ситуативної, так і особистісної тривожності, що дозволило їм показати свою зацікавленість

Таблиця 3

Стан тривожності (методика Ч.Д. Спілбергера) у процесі застосування корекційно-розвивальної програми формування детермінант креативності підлітків із порушенням розумового розвитку

Контингент досліджуваних	Рівень	Тривожність			
		Ситуативна діагностика		Особистісна корекція	
Дівчата 13 років n=23	високий	86,96	34,78	82,61	17,39
	помірний	13,04	65,22	17,39	82,61
Дівчата 14 років n=27	високий	100	33,33	96,29	29,63
	помірний	-	66,67	3,70	70,37
Дівчата 15 років n=25	високий	96,0	4,0	96,0	4,0
	помірний	4,0	92,0	4,0	96,0
	низький	-	4,0	-	-
Хлопці 13 років n=32	високий	100	9,37	100	40,63
	помірний	-	90,63	-	50,37
Хлопці 14 років n=36	високий	97,22	50	100	61,11
	помірний	27,78	50	-	38,89
Хлопці 15 років n=29	високий	100	58,62	100	48,28
	помірний	-	41,38	-	51,72

творчим процесом, представити свої вміння та навички, зняти зайву емоційну напругу під час корекційного втручання.

Висновки. Встановлено, що проблема сформованості психологічних детермінант креативності підлітків з порушенням розумового розвитку недостатньо висвітлена як у теоретичному, так і в практичному аспекті. З'ясовано, що підлітки з інтелектуальними порушеннями характеризуються невисоким рівнем сформованості креативного мислення, нестійкістю та доволі обмеженою уявою, високою тривожністю, невпевненістю у своїх силах, відсутністю нестандартного підходу до розв'язання задач. Визначено рівні сформованості креативності та їх зміни під впливом корекційно-розвивальної програми; покращення стану емоційної сфери і зниження тривожності; уміння досягати поставленої мети, формувати комунікативні навички під час тренінгів, удосконалювати мовленнєву діяльність.

Рівні сформованості креативності дозволили запровадити програму корекційно-розвивальних занять, а третій етап корекційної роботи, який

передбачав роботу з найбільш креативними підлітками, засвідчив результативність застосування корекційно-розвивальної програми для формування психологічних детермінант креативності в підлітків з порушенням інтелектуального розвитку.

Подальшого дослідження потребують питання формування взаємодії когнітивних процесів та креативності учнів старшого шкільного віку з метою формування творчої особистості та профорієнтації здобувачів освіти з порушенням розумового розвитку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Біла І.М. Психологія дитячої творчості. Київ : Фенікс, 2014. 137 с.
2. Галацан Г.Ю. Корекційна програма з формування детермінант креативності підлітків з порушенням розумовим розвитком. *Перспективи та інновації науки*. 2024. № 6 (40). С. 684–692. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/pis/issue/view/247/344>
3. Eysenck H.J., Eysenck M.W. Personality and Individual Differences: A Natural Science Approach. Plenum, New York, 1985.

4. Martindale C. Personality, Situation, and Creativity. New York : Plenum. 1989. http://dx.doi.org/10.1007/978-1-4757-5356-1_13
5. Mednik S.A. The associative basis of the creative process. Psychol. Rev. 1969. N 2. P. 220–232.
6. Набока Г.Д. Особливості психічного розвитку дошкільників з інтелектуальними порушеннями. *Корекційна та інклюзивна освіта очима молодих науковців* : збірник наук. праць. Суми : СумДУ імені А.С.Макаренка, 2021. Вип. 9. Т. 2. С. 215–220.
7. Павленко В.В. Креативність: сутнісна характеристика поняття. *Креативна педагогіка : наук.-метод. журнал*. Житомир, 2016. Вип. 11. 154 с. С. 120–131.
8. Токарева Н.М. Комуникативне програмування креативних моделей поведінки особистості *Психологічна детермінація креативної поведінки* : колективна монографія / С.Ф. Устіменко та ін. Кривий Ріг : Видавничий дім, 2006. 176 с., С. 36.
9. Vygotsky L.S. The Psychology of Art. Cambridge, Massachusetts, and London, England: The M.L.T Press. 2016. URL: <https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=3026054>